

УДК 316.47:316.45] :37.013]:001.891](045)

Сергій Анатолійович Табаченко,
здобувач третього освітньо-наукового рівня
вищої освіти спеціальності 053 Психологія,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: 0009-0004-9946-8515
tobochenni@gmail.com

МІЖОСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті висвітлені теоретичні та методологічні засади дослідження міжособистісного конфлікту в освітньому середовищі. Розкрито причини та фактори його виникнення, з'ясовано основні види міжособистісного конфлікту та проаналізовано відношення сторін конфлікту. В дослідженні обгрунтовано методи емпіричного дослідження міжособистісного конфлікту, відповідно до здійсненого соціально-психологічного аналізу учасників конфліктної ситуації в освітньому середовищі. Отримані результати дослідження можуть бути використані для психологічного дослідження з ціллю здобуття необхідних для профілактичних чи корекційних заходів, психологічного супроводу здобувачів освіти.

Ключові слова: конфлікт; конфліктність особистості; здобувачі освіти; освітнє середовище; учасники освітнього процесу.

Serhiy Tabachenko,
PhD candidate,
Pavlo Tychyna Uman
State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
ORCID: 0009-0004-9946-8515
tobochenni@gmail.com

INTERPERSONAL CONFLICT IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

The article highlights the theoretical and methodological foundations of the study of interpersonal conflict in the educational environment. The reasons and factors of its occurrence are revealed, the main types of interpersonal conflict are clarified, and the attitude of the parties to the conflict is analysed. The study substantiates the methods of empirical research of interpersonal conflict, according to the socio-psychological analysis of the participants in the conflict situation in the educational environment. The obtained results of the study can be used for psychological research in order to obtain the necessary data for preventive or corrective measures, psychological support of students. The purpose to analyse theoretically and methodologically the phenomenon of interpersonal conflict in the educational environment, to reveal the problem of interaction between the participants of the conflict and to form a set of psychodiagnostic methods in accordance with the identified aspects of the phenomenon under study.

Methods - literature analysis, systematisation, generalisation, synthesis, mathematical methods of information processing. Originality. Modern students face significant challenges in the process of adapting to the conditions of the educational environment in which they receive their education. The social situation of higher education students requires them to have practical skills of interpersonal interaction and active integration of their own personality into society. Often, in the course of life, situations of contradiction arise between the conditions of the environment and/or the subjects in it, which leads to the onset of conflict. That is why it is important to understand the causes and peculiarities of interpersonal conflict in the personal environment, especially for the purpose of successful prevention or resolution. Conclusion. Studenthood is one of the turning points in the life of young men. It is characterised by an increased need for self-expression, personal development and professional competence. The tendencies of adolescence in the situation of finding a personality in the educational process are a factor for getting students into conflict situations, the interpersonal aspect of which is mainly a clash of interests between the subjects of the educational process. The main sign of conflict is the situation of opposition of interests and beliefs of its participants to each other.

Key words: conflict; personality conflict; students; educational environment; participants of the educational process.

Сучасна студентська молодь зазнає значних викликів в процесі адаптації до умов того освітнього середовища, в якому здобуває освіту. Соціальна ситуація здобувачів вищої освіти вимагає від них практичних навичок міжособистісної взаємодії (soft skills) та активної інтеграції власної особистості в суспільство. Нерідко в ході життєдіяльності виникають ситуації суперечності між умовами навколишнього середовища та/або суб'єктами, що в ньому перебувають, що зумовлює початок конфлікту. Саме тому важливо розуміти причини та особливості перебігу процесу міжособистісного конфлікту в особистісному середовищі, в особливості задля успішного їх попередження чи вирішення.

Освітнє середовище вивчали як зарубіжні (Дж. Гібсон, У. С. Т. Менг, М., В.А. Ясвін та ін.), так і вітчизняні (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Максимова, О. Пехота, В. Рибалка, В. Семиченко, В. Серіков, С. Сисоева та ін.) дослідники. Всебічний аналіз конфліктів, їх запобігання і розв'язання у студентському середовищі здійснювали: А. Анцупов, Г. Балл, В. Басова, С. Гиренко, В. Журавльов, О. Ковальов, Я. Коломинський, О. Лукашонок, М. Рибаківа, Є. Хаустова, А. Шкіль, Є.Шумилін та ін.; Розглядали конфлікт як активний засіб виявлення та формування моральної зрілості молодшої особистості В. Афонькова, Т. Драгунова, А. Зосимовський, Є. Родченкова, О. Слапогузова та ін.; Дослідження спрямовані на з'ясування сутності конфліктів, їх причин у педагогічних колективах як між викладачем, так і між керівництвом навчального закладу і його підлеглими належать: О. Белкіну, В. Жаворонкову, І. Зиміній, Г. Карпову, А. Лукашенку, Т. Чистяковій та ін.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз явища міжособистісного конфлікту в освітньому середовищі, розкрити проблему взаємодії учасників конфлікту та сформулювати комплекс психодіагностичних методик відповідно до виявлених аспектів досліджуваного явища. Методи дослідження – аналіз літератури, систематизація, узагальнення, синтез, математичні методи обробки інформації.

Сучасне освітнє середовище є комплексним явищем, що включає в себе поняття міжособистісної взаємодії, суб'єкт-суб'єктні зв'язки, суспільну діяльність, спрямовану на організацію та оптимізацію навчального процесу. Реалізація особистісного та професійного потенціалу здобувачів вищої освіти, професійна діяльність науково-педагогічних працівників та персоналу ЗВО, діяльність закладу вищої освіти як структури, особливості освіти як соціального інституту – усі ці явища та процеси знаходяться в прямій залежності один від одного. Починаючи аналіз власне міжособистісних конфліктів в освітньому середовищі варто першочергово визначитися з понятійним апаратом та тими особливостями оперування ним, що дадуть змогу констатувати всі можливі причинно-наслідкові зв'язки в рамках досліджуваної системи. Так, звертаємо увагу на соціально-психологічний аналіз студентської молоді. Студентство – це особлива вікова група молоді, яка характеризується загальним видом діяльності – навчанням, спрямованим на отримання спеціальної освіти. Студенти мають приблизно однаковий вік, освітній рівень, а також цілі та мотиви навчання [6, с. 150].

Студентський вік (17-23 роки) є періодом найбільш сприятливих умов для психологічного, біологічного і соціального розвитку. У цей період відбувається становлення характерологічних та інтелектуальних властивостей, активно розвиваються морально-ціннісні й естетичні почуття, соціально-рольові моделі набувають характеру дорослої, зрілої особистості [6, с. 151]. Особливістю студентського віку є криза ідентичності, яка пов'язана з зіткненням юнаків і дівчат тими викликами життєдіяльності, які, як правило, рідко збігаються з їх особистими уявленнями [6, с. 152]. Центральним новоутворенням студентського віку є особистісне самовизначення, яке постає як потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце у

суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості. Становлення самосвідомості здобувачів освіти зумовлюється внутрішніми суперечностями особистості, які призводять до їх підвищеної конфліктності [6, с. 153–154]. Основні внутрішні суперечності особистості здобувачів освіти:

- між високими ідеалами і реальністю. Студенти мають високі ідеали щодо майбутнього, але часто стикаються з реальністю, яка не відповідає їхнім уявленням.
- між потребою в самореалізації і недостатньою готовністю до цього. Студенти прагнуть до самореалізації, але часто не мають достатніх знань, навичок і досвіду для цього.
- між потребою в автономії і залежністю від інших. Студенти прагнуть до самостійності, але часто залежать від батьків, викладачів, друзів [6, с. 155].

Ці суперечності можуть призводити до конфліктів у студентському середовищі. Для їх вирішення важливо, щоб студенти отримали необхідну підтримку з боку батьків, викладачів, друзів [6, с. 156]. Аналізуючи власне міжособистісні конфлікти, в які вступають здобувачі освіти, звертаємось до здобутків вітчизняної авторки Н. О. Макаруч [2]. У науковій роботі «Психологічні особливості проведення аналізу та експертизи конфліктів у студентських групах» авторка розглядає особливості проведення конфліктологічної експертизи в студентських групах, зазначає, що студентський вік є періодом інтенсивного розвитку особистості, в якому відбувається формування цінностей, життєвих цілей, самосвідомості. Цей період також характеризується підвищеною конфліктністю, яка може бути пов'язана з такими факторами, як:

- Криза ідентичності, яка пов'язана зі зіткненням юнаків і дівчат з вимогами реального життя, які не завжди відповідають їхнім уявленням.
- Прагнення до самореалізації, яке часто не відповідає реальним можливостям студентів.
- Залежність від інших, яка може бути пов'язана з недостатньою самостійністю студентів.

Авторка виокремлює такі етапи проведення конфліктологічної експертизи в студентських групах: 1) збір інформації, який включає в себе: опитування учасників конфлікту, бесіди з учасниками конфлікту, анкетування членів студентської групи. 2) Аналіз інформації, який включає в себе: виявлення причин конфлікту, визначення учасників конфлікту, визначення характеру конфлікту. 3) Висновок, який включає в себе рекомендації щодо вирішення конфлікту. Н. О. Макаруч також зазначає, що при проведенні конфліктологічної експертизи в студентських групах важливо враховувати такі особливості: необхідність створення атмосфери довіри між експертом і учасниками конфлікту; використання методів, які не принижують гідність учасників конфлікту; прийняття рішень щодо вирішення конфлікту з урахуванням інтересів усіх його учасників.

Отже, до соціально-психологічних причин, що зумовлюють участь здобувачів вищої освіти в конфліктних ситуаціях, можемо віднести: новий соціальний статус, який передбачає більшу самостійність, престиж і значущість майбутньої професійної діяльності; зміна виду діяльності на спеціальну навчальну і практично-професійну; нові форми діяльності, які передбачають більшу самостійність і свободу вибору; розширення соціального оточення, сфери контактів і кола значущих інших.

Досягнення віку юридичної та громадянської зрілості, що передбачає відповідальність за свої вчинки перед суспільством. Наступним аспектом проблеми, що аналізується, ми вбачаємо власне загальні особливості конфлікту та причини його виникнення. Так, звертаємось до вітчизняних здобутків за авторством С.О. Гарькавця та Л.П. Волченка [5]:

конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, цілей, цінностей, позицій людей або груп. Структура конфлікту містить такі елементи:

- Сторони конфлікту – це суб'єкти конфліктної взаємодії, які безпосередньо здійснюють активні дії один проти одного.
- Умови протікання конфлікту – це обставини, в яких він виникає, розвивається і завершується.
- Предмет конфлікту – це те, що лежить в основі суперечності між сторонами.
- Дії учасників конфлікту – це способи поведінки сторін у конфлікті.
- Результат конфлікту – це те, що залишається після завершення конфлікту.
- Динаміка конфлікту – це процесуальність перебігу подій конфлікту.

Дослідники виділяють такі динамічні стадії конфлікту:

1. Виникнення конфліктної ситуації – це момент, коли виникає протиріччя між сторонами конфлікту.
2. Усвідомлення конфліктної ситуації суб'єктами конфліктної взаємодії – це момент, коли сторони усвідомлюють наявність протиріччя між ними.
3. Маніфестація шляхів вирішення проблеми та перехід позицій учасників конфлікту до активних/пасивних форм взаємодії – це момент, коли сторони починають діяти для вирішення протиріччя.
4. Кульмінація або криза в конфліктній взаємодії – це момент, коли протиріччя між сторонами досягає свого максимуму.
5. Згасання, завершення конфлікту – це момент, коли суперечність між сторонами зникає або вирішується.
6. Постконфліктна ситуація – це момент, коли сторони конфлікту відновлюють свої взаємовідносини.

Існує кілька типологій конфліктів, що відрізняються за своїм змістом. Найбільш поширена типологія, що виділяє три основні групи конфліктів:

- Ресурсні – це конфлікти, що виникають через обмеженість ресурсів, на які претендують сторони.
- Ціннісні – це конфлікти, що виникають через несумісність цінностей, ідеалів, поглядів сторін.
- Рольові – це конфлікти, що виникають через невідповідність ролей, які виконують сторони.

Повертаючись до проблеми міжсуб'єктних відносин в міжособистісному конфлікті в освітньому середовищі, звертаємось до системи відносин «студент-викладач». Конфлікти між викладачами та студентами є поширеним явищем у вищій освіті. Вони можуть виникати з різних причин, але найчастіше пов'язані з оцінкою знань студентів, порушенням правил поведінки або емоційно-особовими стосунками. На думку долідника М. Рибаквої, між викладачами та студентами можуть виникати такі типи конфліктів [4]:

- Конфлікти діяльності – пов'язані з успішністю студента, ефективністю виконання ним навчальних завдань. Вони можуть бути викликані стомленням, важким засвоєнням навчального матеріалу, невдалим зауваженням викладача, завищеними вимогами до студента або його особистісними рисами.
- Конфлікти вчинків – пов'язані з порушенням студентом правил поведінки в умовах освітнього середовища та поза ними. Вони можуть бути викликані помилкою викладача при аналізі вчинку студента, недостатньою інформацією про мотиви вчинку або особистісними рисами студента.
- Конфлікти відносин – пов'язані зі сферою комунікативних та емоційних відносин студента з викладачами. Вони можуть бути викликані невмілим

розв'язанням педагогом проблемних ситуацій або особистісними конфліктами між викладачем і студентом.

Найпоширенішою причиною конфліктів, до яких вступають здобувачі і викладачі є неадекватна оцінка знань. Викладачі часто висувають завищені вимоги до студентів, що може призвести до незадоволеності студентів оцінкою своїх знань і, як наслідок, до конфлікту. Іншою поширеною причиною конфліктів є особистісні риси студента, такі як невміння спілкуватися, агресія або егоїзм. Специфіка конфліктів між викладачами та студентами полягає в тому, що студент у значно більшому ступені є самостійним суб'єктом педагогічного процесу. Він здатний свідомо оцінити якість освіти і виступає «замовником» цього процесу. Серед інших причин конфліктів між викладачами та студентами можна виділити такі:

- Відмінності в ціннісних орієнтаціях. Студенти та викладачі можуть мати різні цінності та переконання, що може призвести до конфлікту.
- Нетактовність у спілкуванні. Невміння спілкуватися може призвести до непорозумінь і конфліктів.
- Відмінності у взаємних очікуваннях. Студенти та викладачі можуть мати різні очікування від навчального процесу, що також може призвести до конфлікту.
- Рівень професіоналізму викладачів. Низький рівень професіоналізму викладачів може призвести до незадоволеності студентів і, як наслідок, до конфлікту.

Тож, з'ясувавши головні ознаки та види міжособистісного конфлікту в освітньому середовищі, узагальнивши соціально-психологічні особливості та мотивацію його сторін, маємо змогу розробити діагностичний комплекс для власне емпіричного дослідження цієї проблеми. Опитувальник Кеннета Томаса [3] – це методика діагностики поведінки особистості в ситуації конфлікту інтересів. Вона заснована на двомірній моделі регулювання конфліктів, в якій одна вісь – це увага до інтересів інших людей, а інша – напористість у захисті власних інтересів. На основі цих двох вимірів виокремлюють п'ять типів поведінки в конфліктах: змагання (прагнення домогтися власних інтересів на шкоду іншим); пристосування (ігнорування власних інтересів на користь інших); компроміс (прийняття рішень на основі взаємних поступок); уникання (відсутність тенденції до вирішення конфліктної ситуації, співробітництва та захисту власних інтересів); співробітництво (пошук альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін). Для кожного типу поведінки К. Томас описав 12 суджень щодо поведінки індивіда в конфліктній ситуації. У опитувальнику ці судження подані в 30-ти парах, в кожній з яких респонденту пропонується обрати таке судження, яке найбільш точно описує його поведінку.

Опитувальник «Шкала локусу рольового конфлікту» [1] розроблений українським психологом Петром Петровичем Горностаєм. Він призначений для діагностики особистісної характеристики, яка діагностує схильність людини вдаватися до однієї з двох стратегій поведінки в рольовому конфлікті: інтеральної або екстеральної. Локус рольового конфлікту – це особистісна характеристика, яка визначається спрямованістю людини на внутрішні або зовнішні чинники рольової поведінки. Люди з інтеральним локусом рольового конфлікту орієнтуються на свої внутрішні цінності та установки, навіть якщо вони суперечать зовнішнім очікуванням. Вони відстоюють свою рольову ідентичність і будують рольову поведінку згідно з нею. Люди з екстеральним локусом рольового конфлікту орієнтуються на зовнішні очікування, навіть якщо вони суперечать їхнім внутрішнім цінностям і установкам. Вони будують свою рольову поведінку відповідно до них, навіть якщо це суперечить їхній ролевій ідентичності. Рольовий конфлікт може розвиватися в кілька стадій:

1. Стадія невизначеності. Людина не усвідомлює, що вона перебуває в рольовому конфлікті.
2. Стадія усвідомлення. Людина усвідомлює, що її внутрішні цінності і зовнішні очікування суперечать один одному.
3. Стадія активізації. Людина прагне вирішити рольовий конфлікт.
4. Стадія вирішення. Людина знаходить спосіб вирішити рольовий конфлікт.

Рольовий конфлікт може мати як позитивний, так і негативний вплив на особистість. З одного боку, рольовий конфлікт може стимулювати розвиток особистості, змушуючи її шукати способи вирішення протиріччя. Це може призвести до зростання самосвідомості, особистісної автономії та розвитку нових форм поведінки. З іншого боку, рольовий конфлікт може мати негативні наслідки для особистості, якщо він не вирішується. Це може призвести до стресу, тривоги, депресії та інших психологічних проблем. Виховання може впливати на формування локусу рольового конфлікту. Авторитарне виховання, яке блокує свободу та автономію дитини, сприяє зростанню тенденції екстернальності. Це може звужити можливості повноцінної рольової самореалізації особистості. Методика містить 24 твердження, ствердна чи заперечна відповідь на кожне з яких дає можливість інтерпретувати ту чи іншу схильність особистості у вигляді шкали від 0-ля до 24-ох балів.

Методика «Визначення рівня конфліктостійкості особистості» М.П. Фетіскіна [3]. Ця методика дозволяє виявити основні стратегії поведінки людини в міжособистісних спорах і опосередковано визначити її рівень конфліктостійкості. Конфліктостійкість особистості – це здатність людини оптимально організувати свою соціальну активність у складних ситуаціях соціальної взаємодії, безконфліктно вирішувати проблеми в стосунках з іншими, а в конфлікті приходити до ефективного його подолання.

Високий рівень конфліктостійкості особистості характеризується такими ознаками: виваженість дій та вчинків в конфліктних ситуаціях, оптимізованість відносин в процесі конфлікту, неприпустимість реагування на спроби ескалації конфлікту, орієнтованість на конструктивних діях щодо вирішення конфлікту. Конфліктостійкість особистості включає такі компоненти:

1. Емоційний компонент – це вміння регулювати власний емоційний стан в умовах конфлікту, або за ризику його виникнення. Людина з високим рівнем конфліктостійкості може вільно проявляти власні емоції, контролювати їх, не піддаватися депресивним настроям, за умови перебігу конфлікту не на її користь.
2. Вольовий компонент – це вміння саморегуляції емоційного збудження в конфліктній ситуації. Людина з високим рівнем конфліктостійкості має терпляче відношення до чужої думки, контролює себе, уміє висловлювати свої думки та оцінки неупереджено.
3. Мотиваційний компонент – це вміння зберігати адекватність власних інтересів при будь-якому варіанті розвитку ситуації. Людина з високим рівнем конфліктостійкості має сильну мотивацію до вирішення конфлікту, готова до конструктивного діалогу та співпраці.
4. Психомоторний компонент – це вміння забезпечувати ефективність поведінки та дій, застосовувати їх відповідно до умов ситуації. Людина з високим рівнем конфліктостійкості має хорошу координацію рухів, може ефективно використовувати невербальні засоби комунікації.

Таким чином, проведення психодіагностичного дослідження з використанням, принаймні, вищеперерахованих методик, дозволить обґрунтувати особливості процесів потрапляння та перебігу конфліктних ситуацій серед здобувачів освіти. Дібрані методи дослідження в повній мірі здатні інтерпретувати зв'язок між соціально-психологічними особливостями студентів як вікової групи, та як учасників освітнього процесу. Отримані

результати дозволяють розробити комплекс рекомендацій та профілактичних заходів, відповідно до виявлених в процесі дослідження особистісних проблем.

Отримані результати дозволяють нам стверджувати, що студентський вік є одним із переломних моментів в життєдіяльності юнаків та юнок. Характерним для нього є загострення потреби в самовираженні, становлення особистості та набуття професійної компетентності. Тенденції юнацького віку в ситуації перебування особистості в умовах освітнього процесу є чинником для потрапляння здобувачів освіти до конфліктних ситуацій, міжособистісних аспектів яких, головним чином, полягає у зіткненні інтересів між суб'єктами освітнього процесу. Головною ознакою конфлікту є ситуація протиставлення інтересів та переконань його учасників один-одному. Існують різні види конфліктів, що відрізняються за причиною виникнення, формою участі, особливостями перебігу та характером рольових зв'язків. Проведене дослідження не вичерпує всіх питань з зазначеної проблематики та може бути продовжене в напрямку дослідження власне чинників освітнього середовища, що призводять до виникнення конфліктних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горностай П. П. Рольові конфлікти в системі професійної діяльності. Вища школа. 1990, С. 10–21.
2. Макаруч Н. О. Психологічні особливості проведення аналізу та експертизи конфліктів у студентських групах. *Конфліктологічна експертиза: теорія і методика. Методика конфліктологічної експертизи*. № 3. Київ, 2003. С. 50–55.
3. Овчинников В. Г., Ромаха В. А., Фоміна Л. С. Психологія конфліктів. Академічний проект, 2019, С. 156–160.
4. Рибаківа М. Конфлікти між викладачами та студентами: типи, причини, вирішення та профілактика. Педагогічна наука. 2007, 125 с.
5. С. О. Гарькавець, Л. П. Волченко. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник. Харків: Друкарня «Мадрид», 2020, 92 с.
6. Скрипніченко О. В., Козловська Л. І., Гусєва Н. В. Психологія молоді. Навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Академія», 2009. 256 с.

REFERENCES

1. Hornostai, P. P. (1990). Rolovi konflikty v systemi profesiinoi diialnosti. Vyshcha shkola [in Ukrainian].
2. Makarchuk, N.O. (2003). Psykholohichni osoblyvosti provedennia analizu ta ekspertyzy konfliktiv u studentskykh hrupakh [Psychological peculiarities of conducting conflict analysis and examination in student groups.]. *Konfliktolohichna ekspertyza: teoriia i metodyka. Metodyka konfliktolohichnoi ekspertyzy*. № 3, 50–55 [in Ukrainian].
3. Ovchynnykov, V.H., Romakh, V.A., Fomina, L.S. (2019). Psykholohiia konfliktiv. «Akademichnyi proekt» [in Ukrainian].
4. Rybakova, M. (2007). Konflikty mizh vykladachamy ta studentamy: typu, prychny, vyrishennia ta profilaktyka. Pedahohichna nauka [in Ukrainian].
5. S.O., Harkavets & L.P. (2020). Volchenko Konflikty v osvithomu seredovishchi: diahnostyka ta praktyka vyrishennia: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kharkiv: Drukarnia «Madryd» [in Ukrainian].
6. Skrypnychenko, O. V., Kozlovska, L. I. & Husieva N. V. (2009). Psykholohiia molodi. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vydavnychiy dim «Akademiiia» [in Ukrainian].

Подано до редакції: 30.03.2025.